

(रवि यांची मुलाखत मागील भागावरून पुढे चालू)

रवि - आता चित्रपटांकडे वळूया. 'घर संसार', 'दिल्ली का ठग', वगैरे काही चित्रपट येऊन गेले. ह्या काळात मी एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी अशा राहण्याच्या जागा बदलत होतो. प्रथम काळबादेवी, मग मालाड, परत काळबादेवी असे चालू होते. तेव्हा बायकोने सांगितले की एकतर पुन्हा मागे घरी या किंवा मला मुंबईला बोलावून घ्या. त्यामुळे मी माझ्या अपुर्या पुंजीत, कुटुंबासाठी योग्य अशी जागा शोधू लागलो. परंतु अशी जागा काही मिळेना. मग कुणीतरी कांदिवली येथे एक गोडाऊन आहे असे सुचविले. महिन्याचे भाडे ३० रुपये होते. चारी बाजूंनी वर थोडी मोकळी फट होती आणि भिंती पत्र्याच्या होत्या ! एका बाजूला सिमेंटचे गोडाऊन होते आणि दुसऱ्या बाजूला लाल मिरच्या दळण्याची गिरण ! माझ्या बायकोने कसा का होईना, पण छोटा दिवा पेटता ठेवला. काही दिवसांनंतर आम्ही मेणबत्त्या, नंतर रॉकेलचा दिवा वगैरे विकत आणू शकलो. १९६० पर्यंत आम्ही इथे जवळजवळ ९ वर्षे राहिलो. आता दोन गाड्या घेण्याइतपत आमची आर्थिक परिस्थिती सुधारली. पण रहायला मात्र चांगली जागा नव्हती. आता परिस्थिती बदलल्यामुळे ते संघर्षाचे दिवस आठवून मजा वाटते. दिवसाच्या अखेरीस आम्ही सिमेंटच्या धुळीने माखलेले असू. जेव्हा ते लोक सिमेंटची पोती घेऊन जात असत तेव्हा जवळजवळ दीड तास आम्ही ते बाहेर जाण्याची वाट पहात असू. उन्हाळ्यात उकाड्याच्या आणि पावसाळ्यात पावसाचा त्रास आम्ही सोसत होतो.

प्रश्न - आणि ह्याच दिवसांत तुम्ही 'हम तो मुहब्बत करेगा' सारखे खट्याळ संगीत दिले.

रवि - होय. नंतर लोक मला भाड्याचे घर घेण्यास सुचवू लागले. मी म्हटले मला भाड्याचे नको, स्वतःचे घर पाहिजे. पुन्हा मी नडियादवालाकडे गेलो. ते म्हणाले, मी तुला घर देतो. त्या दिवसांत शक्ती सामंता त्यांच्या बरोबर चित्रपट करत होते. तेव्हा नडियादवालांनी मला आणि शक्तीला

एकमेकांच्या शेजारी असे दोन भूखंड दिले. हीच ती जागा जिथे आपण बसलो आहोत.

'चौदहवी का चाँद'च्या वेळी या घराला दरवाजे नव्हते. घर अजून पुरे व्हायचे होते. चित्रपटाच्या निमित्ताने शकील साहब इथे येत असत. मी माझ्या कांदिवलीच्या घरातील चटया मागवून येथे अंथरीत असे. फोनची लाईन आलेली होती. त्यामुळे मी इन्स्ट्रुमेन्ट माझ्याबरोबर घेऊन येत असे आणि मी इलेक्ट्रिशियन असल्यामुळे फोन जोडता येत असे.

प्रश्न - तुमच्या इलेक्ट्रिकल बॅकग्राउंडमुळे की काय, पण तुमच्या गायकांच्या आवाजात चमक येई असा मला संशय येतो. विशेषकरून रफीने तुमच्या रचना इतक्या छान सादर केल्या ! महेन्द्र कपूरसारख्या गायकाकडून, कोणताही संगीतकार गाऊन घेणार नाही अशी सुश्राव्य गीते तुम्ही गाऊन घेतलीत. खरं तर, बऱ्याच लोकांच्या त्याच्याकडून काही खास अपेक्षाच नव्हत्या.

रवि - (विनम्रपणे प्रशंसा टाळत) गुरु दत्त वगैरे असलेला 'चौदहवी का चाँद' हा मोठ्या बॅनरचा चित्रपट होता. त्याच्यामुळे मला पुढे इतर चांगली कामे मिळाली. लोकांना ह्या चित्रपटातील संगीत आवडले, पण पुरस्कार म्हणाल तर... उत्कृष्ट गायक - मोहंमद रफी ('चौदहवी का चाँद'), उत्कृष्ट गीतकार - शकील बदायुनी ('चौदहवी का चाँद') पण उत्कृष्ट संगीत दिग्दर्शक - मी नाही ! त्यानंतर 'गुमराह' मध्ये तेच झाले. उत्कृष्ट गीते - साहिर, उत्कृष्ट गायक - महेन्द्र कपूर पण उत्कृष्ट संगीत - मी नाही. 'निकाह' - उत्कृष्ट लेखन - हसन कमाल, उत्कृष्ट गायक - सलमा आगा, उत्कृष्ट संगीत ... असो. (अर्थात रवि केवळ फिल्म फेअर अवॉर्ड्सबद्दल नाही तर इतर पुरस्कारांबद्दलही बोलत होते.) पण मलाही काही पुरस्कार मिळाले आहेतच म्हणा. (त्यांच्या म्युझिक रुममध्ये कित्येक ट्रॉफीज् आणि सर्टिफिकेट्स आहेत ती आम्ही पाहिली.)

प्रश्न - पण सगळीकडच्या लोकांची संगीतात खरी काय आवड आहे ?

रवि - त्यांना माझे काम आवडते. अगदी आत्तासुध्दा चाल चांगली असली तर लोकांना ते गाणे आवडते. प्रदीपचेच उदाहरण घेऊया (हार्मोनियमवर वाजवत गातात - 'देख तेरे संसार की हालत क्या हो गयी भगवान'). आता बघाल तर सिंथेसायझर सगळे काम करतो. सृजनशीलता उरलीच कुठे ? सध्या जे उदंड प्रमाणात संगीत तयार होतंय त्यापेक्षा कितीतरी पटीने चांगलं संगीत माझा सहाय्यक सुध्दा देईल. मी सुध्दा जेव्हा 'CAT कॅट, कॅट माने बिल्ली' हे गाणे करत होतो तेव्हा दिलेल्या मीटरप्रमाणेच करावे लागत होते. ('सीएटी कॅट, कॅट माने बिल्ली', 'मि. जॉन या बाबा खान', 'इना मीना डिका डाय डामा निका', 'लाल लाल गाल, जान पे है लागू', इ. गाणी गुणगुणू लागतात.) ह्या चाली खऱ्याच चांगल्या होत्या. आता सगळ्याच गाण्यांच्या चाली इथून तिथून सारख्याच असतात.

अगदी अंगाई गीताला सुध्दा कर्कश संगीत असते. 'घर संसार' मध्ये आशाने गायलेले 'सपनोंकी डोरी बाँधी, पलकोंका पालना, सो जा मेरी रानी मेरा कहना ना टालना' हे अंगाई गीत किती सुंदर आहे !

प्रश्न - रवि साहब, माझं असं म्हणणं आहे की संगीतकाराला नेहमीच एका साच्यात घातलं जातं. तुमच्या संगीताबद्दल तुम्ही काय म्हणाल ? तुमच्या चालींचं मर्म कशात आहे ?

रवि - मला सरळ, साधी आणि सुरेल गाणी करायला आवडतात. मी काही लेखनही केले आहे त्यामुळे गाण्यांच्या शब्दांच्या बाबतीत मी अतिशय काटेकोर असतो. मला साधेसुधे शब्द आवडतात. माझ्या बाबतीत दोन गोष्टी महत्त्वाच्या आहेत. एक म्हणजे हातात गाणे आल्याशिवाय मी त्याला संगीत देत नाही आणि दुसरी गोष्ट- गाण्याच्या चालीनुसार मी संगीत निवडतो, तसेच कुठले वाद्य वापरावे तेही ठरवतो.

***

संगीतकार रवि ही संगीताला वाहून घेतलेली व्यक्ती असल्यामुळे त्यांच्या सहवासात कॉफी आणि पावसाळी हवा ह्यांचा विसरच पडला. 'मुझे प्यार की जिंदगी देनेवाले' यांसारखी सुरेख गाणी देणारा माणूस आपल्याला खरंच भारून टाकतो.

***

रवि ह्यांनी आपल्याला कितीतरी सर्जनशील गाणी दिली. त्यांची काही गाणी हृदयाला भिडणारी आहेत. त्यांनी दिलेली सुरेल आणि सुमधुर गाणी पाहता, त्यांची म्हणावी तशी प्रशंसा का झाली नाही ह्याचे मात्र आश्चर्यच वाटते. त्यांच्या काही गाण्यांच्या पहिल्या ओळी खालीलप्रमाणे आहेत.

Song	Film	Singer	Lyricist
Sab kuchh luta ke hosh	Ek Saal	Talat/Lata	Prem D.
Hum to muhabbat karega	Dilli Ka Thug	Kishore	Majrooh
Chaudhvin ka chand ho	Chaudhvin Ka Chand	Rafi	Shakeel
Mili khaak mein muhabbat	"	Rafi	Shakeel
Badle badle mere sarkaar	"	Lata	Shakeel
Laage na mora jiya	Ghunghat	Lata	Shakeel
Haye re insaan ki majburian	Ghunghat	Rafi	Shakeel
Husn wale tera jawab	Gharana	Rafi	Shakeel
Ik woh bhi diwali thi	Nazrana	Mukesh	R. Krishan
Mujhe pyaar ki zindagi	Pyaar Ka Saagar	Asha & Rafi	Prem D.
Raat raat bhar jaag jaag kar	Pyaar Ka Saagar	Asha	Asad Bhopali
Mile hain aap jabse, zindagi	Apna Banake Dekho	Asha	Asad Bhopali
Baar baar dekho	China Town	Rafi, chorus	Majrooh
Ya meri manzil bata	Raakhi	Rafi	R. Krishan
Aye mere dil-e-nadaan	Tower House	Lata	Asad B.
Woh dil kahaan se laaon	Bharosa	Lata	R. Krishan
Deewana keh ke aaj	Mulzim	Rafi	Shakeel
Sao baar janam lenge	Ustadon Ke Ustad	Rafi	Asad B.
Pawan more angna mein	Shehnai	Asha	R. Krishan
Jiyo to aese jiyo jaise	Bahu Beti	Rafi	Sahir
Mujhe gale se lagalo	Aaj Aur Kal	Asha & Rafi	Sahir
Sheeshe se pee	Phool Aur Pathar	Asha	Shakeel
Raha gardishon mein	Do Badan	Rafi	Shakeel
Bhari duniya mein akhir	Do Badan	Rafi	Shakeel

वरील यादीतील शेवटचे गाणे म्हणजे खास रफीसाठीच बेतलेल्या अशा गझलसोबतच आपण रविंचा निरोप घेऊया. आणि त्यांच्या इतर चित्रपटांतील पुढील गोड गाण्यांचा विचार करूया - 'वचन' ('इक पैसा दे दे'/आशा आणि रफी), 'दिल्ली का ठग' ('ये राते ये मौसम'/किशोर आणि आशा), 'घर संसार' ('भला करनेवाले'/रफी), आणि ती टॉवर हाऊसमध्ये पियानो व व्हायोलिनच्या सुरांवर गायलेली लता-मुकेशची गाणी : 'मै खुशनसीब हूँ. अफलातून !

(समाप्त)

- माणेक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least.

'Yesterday's Melodies Today's Memories' is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand, the author, has also recently written another music book called Musical Moments From Hindi Films, celebrating 75 years of sound (and music) in Hindi Films. To buy the books, you may go to jharnabooks@yahoo.com, and to write to the author, the email address is manekpremchand@gmail.com